

Мирјана Детелић & Лидија Делић

ПРОБЛЕМИ ПРИРЕЂИВАЊА ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА

Судбина *Ерлангенског рукописа*, од његовог настанка до осамдесетих година XIX века, када га је непознати дародавац поклонио Универзитетској библиотеци у Ерлангену – није позната. Практично све у вези са овим драгоценим зборником у домену је нагађања, мада се о понеким детаљима може судити с доста вероватноће. Овај ћирилички рукопис, на коме је неко, 1861. године, записао „Wahrscheinlich glagolitische Schrift”, писан црквенословенским писмом, с ванредно лепим, црвеним иницијалима и правописним погрешкама нарочите врсте (записивач није разликовао звучне и безвучне сугласнике и сл.), пронашао је 1913. године, у канцеларији универзитетског библиотекара, германиста Елиас фон Штајнмајер и послао га Државној библиотеци у Минхен. Професор словенске филологије на минхенском универзитету Ерих Бернекер одредио је језик, време постанка и садржај зборника, о чему је следеће, 1914. године, одржао предавање у Баварској академији наука. Даљи посао око приређивања и објављивања рукописа предао је свом ученику и наследнику, професору прашког универзитета, Герхарду Геземану. Након обимног и темељитог проучавања, Г. Геземан је 1925. године објавио рукопис у Сремским Карловцима, у издању Српске краљевске академије, уз обиман, добро заснован и проблемски широко постављен предговор, који је до данас остао најсвестранија, најпоузданија и најнепристраснија студија о овом изузетно драгоценом зборнику.

На основу палеографских испитивања, а потом и на основу садржаја песама, Г. Геземан је постанак рукописа везао за трећу деценију XVIII века. Ослањајући се на чињеницу да је рукопис повезан листовима „неког немачко-аустријског црквеног

календара из год. 1733“ и на околност да су последњи историјски догађаји и историјске личности које песме памте из времена аустријско-турског рата 1716–1718, Геземан је закључио да је рукопис морао настати између 1716. и 1733. године, највероватније око 1720 (Геземан 1925: XII–XXI). Геземаново датирање потврђују и испитивања брзописа којим је састављач исписивао песме. Исцрпном и широко заснованом компаративном анализом аутографа, Драгутин Костић је показао да је Г. Геземан доста прецизно временски ситуирао зборник, односно да је време његовог настанка „довољно [...] тачно одређено” и да врста писма и тип иницијала заиста указују „на прве десетине 18. века” (Костић 1926/27: 281).¹

С приређивачем *Ерлангенског рукописа*, Г. Геземаном, Д. Костић слаже се и по питању записивача. Он прихвата Геземанов закључак да је реч о Немцу с аустријске територије, по свој прилици чиновнику у управи Војне Границе, с тим што га доводи у везу с Александром Виртембершким и његовом канцеларијом у Београду:

[...] налазим да бисмо састављача Ерл. Рукописа, несумњиво Немца и вероватно војног или административног чиновника граничарског, могли довести у ближу везу са главним намесником у Евгенијевим ратом окупираној Србији, са кнезом Александром Виртембершким, и његовом канцеларијом у Београду. (Костић 1926/27: 282)²

Анализирајући пажљиво правопис и местимичне разлике у обележавању појединих гласова, Д. Костић долази до закључка да је „писар Ерл. Рукописа научио ћирилицу од православних писара. И то не од оних `србуљских` који нису подлегли утицају тада за нас још нове руске (`славјанске`) ортографије (нема љ) и, вероватно, не свештених лица (не пише ы али има ы – *высоко* у 32, 40 – ни грчке знаке ψ, Ω, ν само два пута ξ). Научио је

¹ Д. Костић темељи закључак на поређењима аутографа с калиграфским радовима Захарија Орфелина, рукописима Гаврила Стефановића и с датираним рукописом *Богородичних чудеса* у препису Филипа Тадића из Сарајева, из 1715. године.

² По сведочењу Душана Поповића, Д. Костић је помишљао да би састављач зборника могао бити Хак фон Акернау (sic!), лекар у Београду за време аустријске владе 1718–1739. године (Поповић 1954: 105). Б. Маринковић је, на трагу Д. Костића, истицао да би се Лудвиг Франц Хак фон Анкерау могао идентификовати као записивач *Ерлангенског рукописа* (Маринковић 1958: 82–94). Тезу прихвата и Н. Љубинковић (Љубинковић 1999: 102). На основу сличности рукописа састављача ерлангенског зборника с рукописом документа (приватни српско-немачки речник) из Патријаршијско-митрополитске архиве у Карловцима Д. Поповић је покушавао да докаже да је састављач зборника био Јохан Гуршиц, најпре тумач за српски језик, а онда и официр и заповедник „зверху Албанеса и Климентов” при крају аустријско-турског рата (Поповић 1954: 106–109). Поповићеву тезу су, с доста аргумената, одбацили каснији изучаваоци *Ерлангенског рукописа*.

ћирилицу профану, канцеларијску, `дипломатску`”, али додаје да се у њој „јасно истичу и неке [...] особености западних, католичких, ћириличара” (Костић 1926/27: 285–286).

На основу ортографске неуједначености, броја записаних песама и чињенице да оне потичу са доста широког географског терена (барем када је о топонимима и језичким варијететима реч), Костић претпоставља да је састављач збирке „а) боравећи на нашој националној територији сакупљао песме дуже времена и, по потреби службе, вероватно војничке, на више места или на већем пространству него што му је г. Геземан обележио својим четвороуглом; или б) да је морао имати у сакупљању и бележењу толиких разнородних песама више помагача, чијим се језично и правописно разноликим концептима послужио за препис у Ерл. Рукопис. Или, што је још највероватније, обоје у исти мах” (Костић 1926/27: 287). Он, чини се, исправно примећује да „онако измешане правописне особености у једном рукопису и од једне руке дају се [...] објаснити само преписом, и то с туђих концепата, писаних нешто друкчијом ортографијом него што је обична преписивачева [...] Да је набројене песме бележио сам, по слушању [...] свакојако не би у њима одједном писао другачијом ортографијом којом се бар у 200 других песама не служи” (Костић 1926/27: 287).

1.

Прво (и једино) научно издање ерлангенског зборника објављено је – дакле – 1925. године у редакцији Герхарда Геземана. Том приликом, међутим, ниједно језичко и књижевно питање које зборник поставља није било решавано, већ је књига само пренета у машинопис. Због начина на који је записан, *Ерлангенски рукопис* је – све до данас – остао недоступан широкој публици, па чак и заинтересованим корисницима који немају довољно знања о старим рукописима (фолклористима, антрополозима, етнолозима и другима), а у постојеће базе српских народних песама (од којих су већ две доступне на интернету³) није се могао уврстити због старих словних знакова (ђ, љ, њ, графема с титлом итд.). Стога је остао невидљив стручњацима који се баве

³ <http://www.monumentaserbica.com/epp/>; <http://www.mirjanadetelic.com/e-baze.php>; <http://guslarskepemes.com/>.

српском/јужнословенском фолклорном књижевношћу, рецимо на Харварду (где постоји велика збирка новијих народних песама које су сакупили Милман Пери и Алберт Лорд).

То је био разлог и повод да се тим истраживача укључи у пројекат приређивања *Ерлангенског рукописа* (др Мирјана Детелић, др Снежана Самарџија, др Лидија Делић, инжењер Бранислав Томић) и понуди: 1) рашчитавање рукописа 2) критички апарат и 3) критичко издање у два формата – класичном (књига) и електронском (електронска база података). Основни циљ пројекта био је да зборник уђе у све постојеће (и све које ће се тек направити) базе српских народних песама и да тако овај важан сегмент наше културне баштине постане видљив у глобалним размерама. Тешко да је иједан други споменик, после средњег века, за српску културу толико значајан као овај и недопустиво би било да је баш он остао црна мрља не само за слависте и фолклористе у свету, већ и за стручну и читалачку јавност у Србији. Електронско издање притом, нарочито у формату базе података која омогућује разне врсте претраживања, изузетно је user friendly и представља најдемократскији приступ науци о књижевности, чинећи и најређе и највредније споменике доступним сваком кога интересују.

Због природе рукописа приређивачи су се, међутим, срили са читавим низом проблема, од чега је тек један ортографска неуједначеност. Рад у електронској бази олакшао је један део посла. Пре свега, та је врста медија омогућила да се сваки тип интервенција маркира релативно једноставно и упадљиво.

У фајловима који прате основни текст (коначну/предложу редакцију рукописа):

I. ЖУТОМ бојом обележено је уношење интерпункције (додавање зареза, тачке, две тачке, семиколона, наводника, знака питања, знака узвика, цртице, апострофа);

II. ПЛАВОМ су обележене исправке растављеног и састављеног писања речи и погрешног записивања малог и великог слова (са становишта савременог правописног стандарда) (тур`чинъ → Турчин; нин`ко → Нинко; османъ → Осман; Бегъ → бег; Богъ → бог; Мајко → мајко; Мѣсече → месече; Фалиѡсе → Фалио се; тиси → ти си; есули → јесу ли; кмени → к мени; ткое → тко је; ѡ кудаси → откуда си; имаѡсам → имао сам; тилиси → ти ли си);

III. ЗЕЛЕНОМ су обележавани:

1. Неразликовање консонаната по звучности, месту и начину творбе:
  - а. с → з / з → с (садру → задру; саће → заће; съ ак'шаме → за акшама; изходити → исходити)

15. Зеленом бојом маркирано је слово, или су маркирана слова крај којег је/којих је избачено суседно („Не лов`лова, Туре Асанаго“, ловаи → лова; хасті`е → аздије ер`те → хрте;<sup>4</sup> хер`же → хрже; срдце → срце; ихмъ → им; барі`ѡци → барјаци; ѡте → оге);

IV. ЦРВЕНОМ су маркиране речи непознатог значења (агисмиѡу; ѡличисти пане; налчом и сл.) и грешке у смислу које могу имати више логичних читања (разтер`куе → растрзује);

V. ЛЈУБИЧАСТОМ су обележени:

1. Очито испуштене речи (братацъ гриуѡ братцѡм датомирѡм → братац Грујо [с] братцом Татомирѡм);
2. Додати иницијали (ише → Пише, бр. 47; ош`ли → Дошли, бр. 43);
3. Додата очито испуштена слова (од хитрости на голога коња; ваздан су ме у глави бискале; срдашце; ванца → вранца; туци → Турци);
4. Читање одговарајућих вокала на месту обележеном полугласом (об`любитъ → обљубити; меканъ → мекани; съ ак`шаме → за акшама; грѡховъ → грехове);

VI. СИВОМ (бележено је само на маргини):

1. Брисање удвојених гласова (пуца пуца; ѡте → оге);
2. Брисање сувишних гласова (ловаи → лова);
3. Брисање удвојених речи (ѡце оне оне у рѡчи биаху; [оге] дуплирано);
4. Брисање речи које не могу стајати у одговарајућим синтагмама (Кумрија јој се оштро одговара; [се] избачено);

VII. ТАМНО ПЛАВОМ:

1. Места која се разликују у оригиналу рукописа и код Геземана:
  - 1) погрешно преписана слова:
Асанаго сестру свјетовао → у рукопису: о, код Геземана: а;
и на врати девет капиције → у рукопису: и, код Геземана: а;
  - 2) додата или испуштена слова (тада је плавом маркирано суседно слово):
сна и маш → у рук.: снаимашъ; код Гез.: снаимашъ;
Јанка → у рук.: ѡн`ку; код Гез.: ѡан`ку.

НИЈЕ БЕЛЕЖЕНО:

1. Читање омеге (ѡ) као „о“;
2. Читање омеге с титлом (ѡ̄) као „от“;
3. Читање старословенских дифтонга ѡ, ѡ, ѡ;
4. Брисање полугласа (ѡ) (тридесетъ → тридесет);
5. Читање щ као „шт“ (щѡ → што; ѡще → јоште);
6. Јасно забележено јотовање (нѡ → ѡа; нѡ → ѡу; лѡ → ѡа, нѡ → ѡ и сл.);

⁴ Е је између р и реконструисаног х.

7. Читање $ou = u$ (оусеина → Усеина);
8. Брисање апострофа на месту полугласа.

У случајевима када се на истој позицији интервенисало и због 1) састављеног/растављеног писања речи или великог/малог слова (плава боја) и због 2) гласовних алтернација (зелена) обележаване су превасходно ове последње (порњњ → Борјен). Најзад, када је исти тип промена захватао суседна места оно које је било под „двоструком“ исправком обележавано је различито од суседног, да би се истакла вишеструка промена (нѣму → Њему).

Ма како обиман и комплексан, овај део посла ипак је био коначан и урадив, и – када је систем означавања једном успостављен (а за то је требало доста времена!) – није више стављао истраживаче пред недоумице. За сегмент који је задирао дубље у анализу и познавање епског и језичког идиома уопште – то се никако не би могло рећи. Као кључни проблем издвојила се процена гласовних вредности графема које су у дугој ортографској пракси (па и у моменту записивања) имале вишеструке рефлексе, попут *jata* (ѣ), слова *e* и *a* у одређеним позицијама (углавном, али не и искључиво на почетку речи), „латиничног“ *i* (i), којим су обележавани, без доследности и икакве чвршће логике у дистрибуцији – и глас *u* и глас *j*, али и она места где је било тешко проценити да ли је записивач исправно записао неку реч, или је, можда, погрешно перципирао неко од дистинктивних обележја (пошто је једна од системских грешака била замена слова *n* и *b*, поставило се, рецимо, питање да ли јунака именовати Порјеном, како пише у рукопису, или Борјеном, чија је етимологија јаснија; или, у другој песми, Поросоновићем, како пише у рукопису, или Боросоновићем, што је ближе имену из варијанте забележене код Вука – Болозановић; Вук I, 736).

Најкомпликованије је, међутим, било са читањем слова *jat* (ѣ), које има три легитимна рефлекса – икавски, екавски и ијекавски. И ту је свака логика у дистрибуцији/записивању за коју су приређивачи покушали да се ухвате – измицала.

1) На метричку правилност није било могуће ослонити се из два основна разлога. Најпре стога што се певачи у аутентичном усменом извођењу не морају строго придржавати метричког модела (могу чак комбиновати стих и прозу), а онда и зато што се у великом броју случајева ниједно од три могућа читања није уклапало у схему десетерца

(„нитие више ѿсѣкаѡ главах“) и што је та иста схема разарана и тамо где читање није зависило од јата и где није било дилема како би стих требало прочитати („два гроба два новаковица“; „и вас ће тур`ци познавати“; „по његовои пуш`ки млетачкои“ и сл.).

2) Несумњиво екавски, ијекавски и икавски сигнали у песмама нису били никакава гаранција да би се песма у целини и доследно морала држати једног од три језичка варијетета. Најпре стога што епски идиом у принципу комбијује различите изговоре, што је поготово очито у збиркама где редактори, за разлику од Вука, песме нису уједначавали:

1 Рано рани турско момче младо,	1 Књигу пише царе Арапине
2 Уз Приморје јаше на ђогату	2 Из Једрене, града <u>бијелога</u> ,
3 У тебдилу, катанском <u>одилу</u> .	3 Па је шаље до <u>Осика била</u> ,
4 Кад се момак Задру прекучио,	4 А на руке војводи Момчилу:
5 Он погледа са ђогата свога,	5 „Вај Момчило, дуко од <u>Осика</u> !
6 Виђа башчу нову на обали,	6 Чуо јесам, да си с` оженио
7 <u>Насрид</u> башче тепа начинита,	7 Другом љубом, <u>липом</u> Видосавом
8 А на тепи прострта простирка,	8 Од Крушевца града <u>бијелога</u> ,
9 На простирки <u>сиди дивичица</u> ,	9 Ама с ћери Југовић-Богдана,
.....	10 Да је <u>љепше</u> на <u>свијету</u> нема.
31 Мореш ли оно упамтити <u>вриме</u> ,	.....
32 Кад си <u>билом</u> Задру салазио,	379 И њој руса коса понарасла,
33 Дао ми <u>вјеру</u> , да ћеш ме узети,	380 Нарасла јој ко и <u>прије</u> била.
34 А ја теби, да ћу за те поћи,	381 И на њу је <u>мјера намјерила</u> ,
35 Ја ти даде тврдо <u>обиљежје</u> ,	382 <u>Намјерила</u> Вукашина краља.
.....	383 Испроси је Вукашине краљу,
237 Ал си гладан <u>хљеба бијелога</u> ,	384 Испросио и прстеновао,
241 „Давор бане, <u>свитла Селенција</u> !	385 И с <u>липом</u> се краљу оженио,
242 Нисам гладан <u>хљеба бијелога</u> ,	386 <u>Дица</u> тетку <u>липо</u> оправила.
243 Нисам жедан вина руменога	387 Краљ је с њоме пород изродио,
(MX IV, 30)	388 Роди сина млада Јандријаша
	389 И брата му Краљевића Марка,
	390 Каква не би на земљи јунака,
	391 Њима роди сестрицу Јелицу
	(MX I, 52)

Други разлог је тај што су одређене речи у целом рукопису готово без изузетка писане у само једном облику: *прико*, *две*, *прид*, *тко*, *ш* њим и сл.

3) Слово јат писано је притом и у оним позицијама где језик није дозвољавао варијетете, што никако није био знак да се ова графема чита искључиво екавски (у другој колони дат је број песме у ЕР):

добрѣ (добре цене)	126
из'тѣраше (издераше)	17
ономѣ (ономе)	62
прѣбила (пребила)	61
прѣбилиму (пребили му)	112
прѣбледила (пребледила)	25
прѣкумку (прикумку)	62
прѣпевати (припевати)	62
разапѣше (разапеше)	113
себѣ (себе)	62
себѣга (себека)	50
тебѣ (тебе)	58
тебѣга (тебека)	47
томѣ (томе)	119

4) Знак јат је, уз то, писан и у неким атипичним позицијама где је ипак могуће више различитих читања:

прилѣп (Прилеп/Прилип)	124
прѣлазу (прилазу/пријелазу/прелазу)	40

5) Проблем се, у начелу, могао поставити и са читањем слова *е* у позицијама где би се јекавица наместо екавице уклапала у десетерац, јер је записивач њиме свакако означавао гласове „је“ (бие, биелому, добиемо, крие, напие, не смі`емо, не смием, неѣки`ем, ние, пие, радое, смие, уби`е, убие итд.). Упркос овој начелној могућности, у тим се случајевима није интервенисало у тексту.

2.

Најзад, проблеми су се отварали чак и тамо где је лингвистичка и ортографска страна била релативно чиста, за шта је еклатантан пример песма бр. 210, с темом похаре светогорских манастира:

1 Вино пије Димитрије

2 у Солину бјелу граду.

3 Глас допаде Димитрију:	29 трећегу ћу војводу
4 „Зле си сео, Димитрије,	30 Николају помоћника.
5 зле си сео и попио!	31 Михаил ће арханђеле,
6 Похара ти цар Костантин	32 он ће својим мачом сјећи;
7 Светој Гори манастире	33 Ах, Илија Громовниче
8 и одведе цар Костантин	34 љутим громом ударити;
9 владике и патријархе,	35 Николају помоћниче
10 проигум`не и ђаконе,	36 из далека помагати.“
11 и однесе ц[а]р Костантин	37 Припаде се ц[а]р Костантин
12 много благо манастирско.“	38 те поврати Димитрију
13 Скочио је Димитрије	39 патријархе и владике,
14 те он пише ситне књиге.	40 проигум`не и ђаконе,
15 Једну пише, другу шиље	41 много благо манастирско.
16 светлом ц[а]ру Костантину:	42 Јоште пише ситну књигу
17 „Хе ти, царе Костантине,	43 те ју шиље Димитрију:
18 повраћај ми патријархе,	44 „Тако ми бога, Димитрије,
19 патријархе и владике,	45 да ми скупиш многу војску
20 проигум`не и ђаконе,	46 од истока до запада,
21 много благо манастирско!	47 ја се не би припадноу
22 Ако ли ми не повратиш,	48 од те силне многе војске
23 послаћу ти три небеске,	49 како сам се припадноу
24 три небеске војводе.	50 од ове три војводе,
25 Једнога ћу војводу	51 од оштрога љута мача,
26 Михаила аранђела,	52 од светога Арханђела
27 другога ћу војводу	53 и од грома Илинога,
28 Ах, Илију Громовника,	54 од светога Николаја.“

Тема одбране Свете Горе очита је транспозиција средњовековних прича о свецу-ратнику и легендарном браниоцу Солуна – светом Димитрију Солунском. У збирци од тринаест похвалних беседа написаних у част солунског чудотворца, коју је аутор, архиепископ Јован, саставио у првој половини VII века, највероватније пре 620. године (*Miracula S. Demetrii I*) (Баришић 1953: 10–11, 33; ВИ 1966: 173), забележен је низ предања чији су мотиви или наративне секвенце могли усмерити уобличење не само песме из *Ерлангенског рукописа*, већ и целе традицијске линије која опева подвиг „боланог јунака”, заштитника Солуна. Овај светац описан је као копљаник и коњаник огрнут белим плаштем и у сјају (ВИ 1966, 178, 184), а приписивана му је чудесна одбрана Солуна након седмодневне словенско-аварске опсаде с краја VI века, када се, по сведочењу аутора, појавио на градским зидинама као наоружани војник и копљем пробо и стрмоглавио првог варварина који се пео уз лестве (Баришић 1953: 56; ВИ 1966: 178). И неки каснији догађаји довођени су у везу с чудесним појављивањем и деловањем св. Димитрија: погибија Самуиловог сина, Гаврила Радомира (1014–1015), и изненадна и тајанствена смрт

бугарског цара Калојана у време опсаде Солуна, у јесен 1207. године, о чему извештавају Теодосије и Стефан Првовенчани.

Индикативно је притом да читав низ легенди везује и самог епског јунака, „боланог Дојчина“ не само за Солун, већ и за Свету Гору и манастир Хиландар. По једној од њих, извесни летопис бележио је завет Дојчиновог унука сину, Војину Дојчиновићу, да Дојчинову сабљу преда српском владару и да Дојчинове кости, на било који начин, однесе из Солуна у Хиландар, и причање Светогораца о испуњењу тог завета, за време хиландарског игумана, каснијег архиепископа, Макарија, брата Мехмеда Соколовића (половином XVI века).⁵ По сведочењу монаха, Дојчинови посмртни остаци боравили су у хиландарској костурници до грчке борбе за слободу (1821–1830) и доласка Абул-Убуд (Лобуд) паше на светогорско полуострво. Том приликом калуђери су сакрили старине и манастирске драгоцености, између осталог и ковчег с Дојчиновим костима, од када се не зна где је (Поповић 1903: 13–14).

И светог Димитрија Солунског и „боланог Дојчина“ традиција, дакле, стабилно и препознатљиво везује за тему одбране града и за конкретне топониме – Солун и Свету Гору, односно светогорске манастире. Песма из *Ерлангенског рукописа* драгоцен је управо као сведочанство о преплету две традицијске линије и алтернацији/асоцијацији мотива и јунака (одбрана града/одбрана манастира; болани Дојчин/св. Димитрије Солунски; јуначки подвиг/светачко чудо). Аргументи поетике говоре, стога, у прилог читању *Солун* наместо *Солин*, како је у рукопису записано.

Тиме се, међутим, отвара питање везано за топоним у песми бр. 110, иначе, варијанти песме „Болани Дојчин“ из Вукове збирке. У ерлангенској иначици алтернирају два кључна номинална обележја – име јунака и име града за који се јунак везује. Протагониста је Иво/Иван Карловић, а град у којем болује и који брани од наметника јесте

---

⁵ „[...] Игуман Макарије помоћу свога брата, великог везира Мехмеда, изради ираду, да се слободно пренесу кости Дојчинове из Солуна у Хиландар са свим црквеним церемонијама. [...] Хиландарско Братство дочека најсвечаније пратњу са прописаним црквеним обредима и по завету Дојчинова унука похрани кости Болана Дојчина у Хиландарску костурницу. Поменути Хиландарац, по причању свога старца Герасима, игумана Хиландарског, каже, да су кости Болана Дојчина биле у једном ковчегу, који је био лепо израђен од кипарског дрвета, а на ковчегу од прилике овакав натпис: `Овде почивају кости славног и великог српског јунака и војводе Боланог Дојчина, од града Солуна, који је умро у Солуну љета ... а пренесен у Хиландар љета [...]’” (Поповић 1903: 13).

Солин.⁶ Логично је претпоставити да је у моменту када се за сижејни модел везало име знаменитог хрватског великаша, бана у два наврата (1521–1524, 1527–1531) и истакнутог борца против Турака – Ивана Карловића, и поетска топографија почела да гравитира ка просторима на којима је он одиста живео. Питање је, међутим, није ли и у датом случају записивач наместо њему можда даљег и мање познатог Солуна, који се сасвим сигурно налази у исходишту певања о сукобу на смрт болесног јунака са Арапином, чуо и укључио себи ближи топоним – Солин. Ни једна ни друга могућност (Солун/Солин) не косе се са поетичким узусима и логиком епских модификација. Без песме бр. 210 ситуација би била потпуно чиста. Овако – над читањем остаје да титра мала, али ипак сенка сумње.

3.

Други тип недоумица везан за песме *Ерлангенског рукописа*, њихово тумачење и приређивање може се илустровати на примеру песме бр. 72 о избављању Јуре Десанчића из сужањства код Турака. Као место заточења и код Геземана и у рукопису јавља се „кула домина“ коју смо – у складу са претпостављеном заменом звучно/беззвучно (д – т) – прочитали као Томину (кулу). У популарном издању Радосава Меденице и Добрила Аранитовића (Универзитетска ријеч, Никшић 1987), исто место јавља се као (кула) Домина. Врло је занимљиво да приређивачи нису интервенисали у овом случају (осим великог слова), кад се има у виду да су у свему другом били врло широке руке – као што се може приметити из прилога:

<p>ЕР 72: рашчитано</p> <p>1 Пију вино Сењани јунаци 2 на капији Сењу бијелому 3 пију вино и попијевају. 4 К њим долази госпоја Десанка, 5 <u>к њим долази те им говори:</u> (9 слогова) 6 „Благо вама, Сењани јунаци, 7 јер пијете и попијевате 8 а мој Јуро лежи у тавници</p>	<p>ЕР 72: Меденица & Аранитовић СЕЊАНИ ИЗБАВЉАЈУ ЈУРУ ДЕСАНЧИЋА</p> <p>Пију вино Сењани јунаци на капији Сењу бијелом<u>е</u>. Пију вино и попијевају. К њим` долази госпоја Десанка ,  <u>К њим` долази те им проговара:</u> (10 слогова) „Благо вама, Сењани јунаци, јер пијете и попијевате, а мој Јуро лежи у тавници,</p>
---	--

⁶ Више о датом сижејном моделу и логици алтернација у Делић 2011.

<p>9 у проклетој у кули Томиној.“ 10–18 ..... 19 <u>А даћу једну чизму дуката</u> (5 + 5) 20 што ће вам бити напојнице 21 <u>док отидете до куле Томене</u> (5 + 6) 22 <u>и док дођете Сењу бијелому</u>.“ (11 слогова) 23 И одоше Сењани јунаци 24 отидоше до куле Томене 25 али кула тврда и опака 26 <u>не могу куле да отворе</u>. (9 слогова) 27 Копаше ју за три тавне ноћи, 28 не могоше куле поткопати. 29 Онда вели Десанчићу Јуро: 30 „О мој брацо, Мркоњићу Пејо, 31–35 ..... 36 <u>и њега дочекаше на руке</u>. (3 + 4 + 3) 37–39 ..... 40 Искочише Турци из Томене 41–47 ..... 48 Кад то чуо Мркоњићу Пејо, 49 онда вели Петре Мркоњићу: 50–64 ..... 65 и дала им госпоја Десанка, 66 <u>дала им једну чизму дукатах</u>: (3 + 2 + 2 + 3) 67–73 .....</p>	<p>у проклетој, у кулу Доминој.“ ..... <u>Ал` ћу дати [ја] чизму дуката</u>. (4 + 6) што ће вама бити напојнице, <u>док одете до куле Домене</u> (4 + 6) <u>и дођете Сењу бијеломе</u>.“ (10 слогова) И одоше Сењани јунаци, отидоше до куле Домене, али кула тврда и опака, <u>не могоше да куле отворе</u>. (10 слогова) Копаше ју за три тавне ноћи, не могоше куле поткопати. Онда вели Десанчићу Јуро: „О мој брацо, Мркоњићу Перо, ... <u>На руке га они дочекаше</u>, (4 + 6) ..... Искочише Турци из Домене ..... Кад то чуо Мркоњићу Перо, онда вели Петре Мркоњићу: ..... И дала им госпоја Десанка, <u>дала им је ту чизму дукатах</u>: (4 + 6) .....</p>
--	--

Карактеристике овог популарног издања могу се уочити и на овом скромном примеру, а састоје се у: надевању наслова (у рукопису нема ничега, а код Геземана су на месту наслова редни бројеви), поправљању стопе да одговара асиметричном (епском) десетерцу и, са тим циљем, изостављању (стих 22) или додавању (стихови 5, 19) слогова.⁷ Обе врсте интервенција спадају у уобичајене редакторске активности, али су у случају *Ерлангенског рукописа* недопустиве са најмање два разлога: 1) језик XVIII века, сачуван у њему, сам по себи је предмет посматрања и драгоцено сведочанство за проучаваоце историје језика; 2) грубости у версификацији (вишак или мањак слогова) су редовна појава у епском певању и толеришу се – нарочито код певања уз гусле. Трећа врста интервенција је друкчијег порекла и долази из незнања, односно из потребе за арбитражом. За ово друго, пример је преокретање надимка Пејо (од Петар), како стоји и код Геземана и у рукопису, у Перо. Приређивачи, обојица Црногорци, сигурно нису били необавештени да је у Црној

⁷ О огрешењима о рукопис и Геземаново издање детаљно је писала Снежана Самарџија (Самарџија 1989).

Гори (такође и у Лици) Пејо исто тако чест облик скраћења као и Перо, те није јасно због чега су овако поступили. У првом случају, међутим, разлог је сигурно необавештеност.

Домина кула, коју смо ми (недовољно тачно, али у оквирима компетенција које даје сам рукопис) прочитали као Томину, заправо је Томиња (кула која припада/налази се у селу Томини), односно Миралемова кула, зависно од тога која се традиција консултује – хришћанска⁸ или муслиманска.⁹ Село у коме се она налази припада општини Сански мост, неких 30 км од Бањалуке.¹⁰ У епском корпусу који је коришћен као упоредни и контролни пункт за проверу исправности интервенција у рукопису,¹¹ постоји шест варијаната песме ЕР 72 (односно њеног сижеа), како се може видети из приложене табеле:

ПЕСМА	ДЕСАНЧИЋ	ДРУЖИНА	МЕСТО
ЕР 72	Јуро Десанчић	Петар (Пејо) Мркоњић са Сењанима	кула Томина (Геземан и рукопис: домина)
МХ IX, 17	Лука Десанчић	Иван Сењанин, ускок Радован и прво 70, а на крају 7 Сењана	кула Томиња више Бањалуке
Вук VI, 72	Вид Десанчић	Иво Сењанин и 60 Сењана у почетку, 15 на крају	град Малош , на путу ка њему прелази се Тиса
САНУ III, 41	Гојко Десанчић	Иво Сењанин, Раде од Косова, 30 Сењана	Ердељ град
САНУ III, 42	Гојко Десанчић	Раде Косанић, Петар Мркоњић	проклета кула Томићева
САНУ III, 43	Гојко Десанчић	Петар Мркоњић и Сењани	Товагина кула
САНУ III, 44	Видо Десанчић	Вук Мркојевић и прво 60, а на крају 15 Сењана	Лијевно , у тамници седам Атлагића

Иза свих њих стоји стварни догађај из године 1580. када је у сукобу са Турцима испод града Сења ухваћен, заробљен и 1587. „чудесно ослобођен“ Квирино (Лука) племенити Десанчић. Сећање на тај догађај сачувано је у цркви Мајке Божје Горичке у Башки на отоку Крку, у виду заветне слике (ex voto) са натписом на италијанском:

⁸ „Томина је добила данашње име по ускоку Томи“ (www.mz-tomina.com).

⁹ „Назив ТОМИНА датира, према легенди, од девете деценије ХВИИИ вијека. У вријеме турске владавине, у Томинској Паланци, се градила Миралим – бегова кула. Имала је према наводима хисторичара, четири спрата. Војничка посада овога краја ухватила је ускока Тому Десанчића и узидала живог у темеље куле. Према предаји, није се могла подигнути док се жив човјек у њу не узиди.“

¹⁰ Упор. гугл мапу на адреси:

<https://maps.google.com/maps/ms?ie=UTF8&hl=en&msa=0&msid=110132206648972447888.00048f4ad323f10c2e950&ll=44.237328,15.930176&spn=3.935571,4.669189&t=p&z=7&source=embed>

¹¹ Подаци о корпусу и сам корпус могу се видети на адресама: <http://www.monumentaserbica.com/epp/> и <http://www.mirjanadetelic.com/e-baze.php>

DA VINCENZO SANTICH PATRIZIO DA SEGNA MORTO NELL' ANNO 1579 DISCESE QUIRINO de DESANTICH ANTENATO DELLA QUI ESISTENTE FAMIGLIA; IL QUALE, COMBATTENDO VALORO= // SAMENTE SOTTO L' IMPERATORE RODOLFO II.: NELL' ANNO 1587 CONTRO TURCHI VENNE DA ESSI PRIGIONIERE., MA FATTO IL VOTO DI VISITARE QUESTO SAN= // TUARIO FU MIRACOLOSAMENTE SCIOLTO E LIBERATO DALLE CATENE.¹²

Сењска породица Десантић (Desantich, de Santich, Dessantich, Desantić, Desančić, Dešantić ili Šantić, Santiš, Santis, Desanti, De Santi i De Santis; Љубовић 2009: 211) – а у песмама Десанчић и Дешантић, односно Шантић – пореклом са отока Крка (Башка), добила је племство 1579. од цара Рудолфа II (Локмер 2005; у Љубовић 2009 – Рудолф I, исте године). Већ следеће године, у великом сукобу са Турцима испод тврђаве Нехај рањен је и заробљен Квирино (Лука) Десанчић. Знајући за високи статус његове породице, Турци су га засужњили у кули Томињи (између Бањалуке и Санског Моста) и ту га држали седам година, иако су затражили откуп за њега (15.000 златника) на који је његова породица пристала. Начин на који је ослобођен, како се помиње у изворима (Мијатовић 2003; Локмер 2005; Љубовић 2009), у великој мери одговара епским варијантама:

То су малобројни Сењани – ускоци успјешно учинили у тајној акцији, а уз помоћ хајдука (у народној пјесми: Вид Жеравица) из Компоља који је засигурно јако добро познавао тајне кретања „ничијим простором“ у Лици под турском влашћу, односно након што су бродицама стигли у Равне котаре и кренули према унутрашњости. Преодјенули су се у турску одјећу и представили се као Турци из Равних котара, те су не могавши поткопати кулу, послуживши се лукавством на препад ноћу извукли изнемогла Квирина из тамнице, који се због тешких окова није могао кретати. Зазвавши у помоћ Блажену Дјевицу Марију и завјетовавши се ходочастити у светиште Мајке Божје (према завјету: у светиште Мајке Божје Горичке), чудесно би ослобођен тешких окова, односно ускоци су чудесно „студеним каменом комај Луку тужна расковали“. Тада се је Квирин уз помоћ осталих, видно изнемогао, ипак ускоро домогао слободe и дошао у Сењ „на плећима Вида Жеравице“, односно с осталима је допловио под Сењ. (Локмер 2005: 107–108)

Надасве је занимљиво како се песме односе према именима јунака из породице Десанчића. Јуро и Лука, опевани у ЕР 72 и МХ IX, 17, најближи су извору (мушка имена

¹² КВИРИН ПЛ. ДЕСАНТИЋ ПРЕДАК ОВДЈЕ ЖИВУЋЕ ОБИТЕЉИ ПОТЈЕЧЕ ОД ВИНЋЕНЦА ПЛ. ДЕСАНТИЋА, ПАТРИЦИЈА СЕЊСКОГА КОЈИ ЈЕ УМРО 1579. ГОДИНЕ; РЕЧЕНИ (КВИРИН), БОРЕЋИ СЕ // ХРАБРО ПОД ЦАРЕМ РУДОЛФОМ II. 1587. ГОДИНЕ ПРОТИВ ТУРАКА ЗАПАДЕ У ЗАРОБЉЕНИШТВО, НО ЧИНИВШИ ЗАВЈЕТ ДА ЋЕ ХОДОЧАСТИТИ У ОВО // СВЕТИШТЕ БУДЕ ЧУДЕСНО ОДРИЈЕШЕН И ОСЛОБОЂЕН ЛАНАЦА (Локмер 2005: 100).

Десантића су: Винченцо/Винко, Јуро, Квирић/Лука, Фрањо), тј. над њима је моделативни систем предања имао најмање утицаја – можда и зато што су обе збирке пореклом најближе месту збивања. Остале номинације – Вид(е) и Гојко – већ иду ка фолклорним (стајаћим) именима и, што је још важније, сасвим губе представу о правом месту радње те Томињу кулу прво мењају у Томићеву (САНУ III, 42), па у Товагину (САНУ III, 43), а онда у Ердељ град (САНУ III, 41) и град Малош преко реке Тисе (Вук VI, 72). Песма из збирке Матице хрватске зачудно је верна догађају, као да је испевана убрзо после њега, и – зато што је дужа и стилски обимнија од ЕР 72 – сведочи о прецизном познавању епске географије, поготову у детаљима пута од Сења до Томине: Сењ, Вратник, Дренов кланац, Јурјеве стине, Капела, Жељава, Изачић, (Босанска) Крупа, Тимар планина, Бањалука, Томина – све укупно 260 км.

И поред свих разлика међу песмама, непоколебиво се држе само три податка: 1) породично име Десанчића; 2) дружина (не као конкретна скупина ускока/хајдука, већ као множина спрам једнине: нема песме у којој Десанчића спасава један јунак); 3) место засужњења, истина само у песмама које су испеване на истом географском простору. Чак се и кула Томића и Товагина кула могу узети као рефлекс реалног историјског локуса – куле у селу Томина, које је првобитно било паланка у санском санџаку, све док у њему није саграђена четвороспратна Миралем-бегова камена кула. У најмању руку, ову тезу заступа Хамдија Крешевљаковић: „ТОМИНА је село на Сани уз жељезничку пругу Сански Мост – Саница. Ту је била Миралбегова кула на четири ката, а спомиње се у деветом деценију XVIII ст. и уз њу оцак, у коме је тада живио *Курбег*, праотац данашњих приједорских и новских Курбеговића. Та је кула била правокутне основице. Напуштена је прије 1878, а подор јој је срањен са земљом 1933“ (Крешевљаковић 1954).¹³ С обзиром на то да *Ерлангенски рукопис* није могао опевати места и догађаје који нису постојали најкасније у првој трећини XVIII века, мора бити да је у Томини (и паланци и селу) постојала нека старија грађевина у функцији куле и да јој је име било Томиња. То се,

¹³ То се мишљење одржало до данас: Капетанија „Дисри Сана“ (Сански Мост) се налазила километар узводно од мјеста Паланка (данашња Томина), на мјесту данашњег моста између Томине и Врхпоља. Сачињавали су је зидана кула на четири ката са четири топа и хан у непосредној близини. Кула је у народу била позната као Мирал-бегова кула, прозвана тако вјероватно по градитељу куле и првом капетану Мирал-бегу Курдбегу (званични портал на адреси: http://www.rodoslov.ba/pages/view_zanimljivosti/69).

уосталом, види и из цитираног описа код Локмера, што значи да је постојала још и у XVI веку (ако не и пре):

Турци су знајући за Квириново подријетло, положај, углед и богатство обитељи утамничили Квирина у Томиња кули код Санскога моста, једној од бројних утврда у низу капетанија, турскога обрамбеног сустава од кршћанске војске и војних, посебно ускочких упада, а што је одговарало обрамбеном суставу који се је формирао на кршћанској, аустријској, тј. хрватској страни (Капетанијама, односно касније Војној крајини). (Локмер 2005: 107)

На основу свега изнетог, нема никакве сумње да „домина кула“ из рукописа и Геземанове редакције није ништа друго до кула Томина или Томиња и да не постоји ниједан разлог да се управо тако не прочита. Са научних позиција изведена, критичка редакција тешких рукописа као што је *Ерлангенски*, увек захтева истраживачки рад и заправо се не може ни извести без њега. Он није свакад тако лако спроведив и тако обилно поткрепљен као у овом случају, али је обавезан кад год је могућ.

ИЗВОРИ

- Вук I – *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. *Књига прва у којој су различне женске пјесме*. У Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1841. Сабрана дела Вука Караџића, књига четврта. Владан Недић (прир.). Београд: Просвета, 1975.
- Вук VI – *Српске народне пјесме*, скупио их Вук Стеф. Караџић. *Књига шеста у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена*. Београд: Државна штампарија (друго државно издање), 1935.
- ЕР – *Ерлангенски рукопис*. Мирјана Детелић, Снежана Самарџија, Лидија Делић (прир.).
- МХ I – *Хрватске народне пјесме*, одио први. *Јуначке пјесме*, књига прва. Ivan Broz & Stjepan Bosanac (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1896.
- МХ IV – *Хрватске народне пјесме*, одио први. *Јуначке пјесме (мухамедовске)*, књига четврта. Luka Marjanović (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1899.
- МХ IX – *Хрватске народне пјесме*, одио први. *Јуначке пјесме (Historijske, krajiške i uskočke пјесме)*, књига девета. Nikola Andrić (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1940.
- САНУ III – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, књига трећа. *Пјесме јуначке средњијех времена*. Живомир Младеновић & Владан Недић (прир.). Београд: САНУ, 1974.

ЛИТЕРАТУРА

- Баришић 1953 – Фрањо Баришић. *Чуда Димитрија Солунског као историјски извори*. Београд: САНУ – Византолошки институт.
- ВИ 1966 – *Византијски извори за историју народа југославије III*. Београд: Византолошки институт – САНУ – Научно дело.
- Геземан 1925 – Герхард Геземан. Увод. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Герхард Геземан (прир.). Ср. Карловци: Српска краљевска академија.
- Делић 2011 – Лидија Делић. *Болани Дојчин – путеви генезе и модификација певања о сукобу „боланог“ јунака с Арапином. Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. Мирјана Детелић, Снежана Самарџија (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ – Филолошки факултет Унверзитета у Београду, 105–125.
- Костић 1926/1927 – Драгутин Костић. Ерлангенски рукопис [.../приказ]. *Јужнословенски филолог VI (1926/1927): 278–295*.
- Поповић 1903 – Душан Поповић. *Болан Дојчин у Српском народ. предању (Грађа за историјску расправу)*. Крагујевац: Издање књижаре Илије Б. Анастасијевића.
- Самарџија 1989 – Снежана Самарџија. Ново издање *Ерлангенског рукописа. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LIII–LIV (1989): 184–199*.
- Kreševljaković 1954 – Hamdija Kreševljaković. Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini. *Naše starine II (1954): 71–86*.
- Lokmer 2005 – Juraj Lokmer. *Ex – voto Kvirina Desantića, patricija senjskoga u crkvi Majke Božje Goričke u Baški. Senjski zbornik 32 (2005): 95–116*.
- Ljubović 2009 – Enver Ljubović. Senjska uskočka i plemićka obitelj Desantić i njihovi grbovi. *Senjski zbornik 36 (2009): 209–220*.
- Mijatović 2003 – Anđelko Mijatović. Neki poznatiji senjani uznici. U prigodi 300. obljetnice rođenja Mateše Antuna pl. Kuhačevića 1697. – 14. lipnja 1997. *Senjski zbornik 30 (2003): 259–272*.